

Стопански системи – възникване и история

Погледът върху възникването, историята и характера на стопанските системи, от които е произлязла днешната икономическа система, позволява да се разберат последните промени и да се погледнат съвременните икономически отношения в перспектива. За историческата наука промените в стопанските системи не са изненада. Те винаги са били в състояние на еволюция.

Само преди десет века в Европа не съществува това, което днес наричаме национални държави. Не съществува и силна централизирана власт с утвърдена правна система, въпреки че е съществувала силна религиозна институция (църква), която изпълнява някои от тези роли. Тъй като има малко градове, оцелели от римски времена, по-голямата част от населението живее в имения, които “принадлежали” на господаря на имението, но не са “собственост”, защото няма утвърдени национални държави, които биха могли да организират, да разпореждат и да уреждат въпросите на собствеността. Няма и никакви документи или нотариални актове, които да удостоверяват правото на един човек да притежава земята. Тя е ставала “собственост” не в резултат на “силата на правото”, а в резултат на “правото на силата”. Предава се от поколение на поколение по силата на традицията и в мирно време никой не оспорвал правото на господаря върху земята – земята “принадлежала” на господаря, защото му “принадлежала”.

Тъй като нямало централизирана национална държава, господарят изпълнявал много от функциите, които в последствие изпълнявала националната държава. Той осигурявал защитата в територията около господарската къща или замък, той давал разпореждания, какво ще се прави, как ще се прави и кой какво ще получи и решавал споровете. Хората, които живеели в имението, се определят като крепостни селяни и нямали друга алтернатива в имението освен да вършат това, което са вършели и предците им. Селяните са били обвързани с парчета земя, която не са могли да напускат и се задължавали всяка година да дават част от своята реколта на господаря. Именията се управлявали по-скоро от традициите, отколкото от господаря. Между крепостника и господаря съществувало нещо наподобяващо на търговия, но без никакво договаряне, нито пазар.

Тази система, известна като феодализъм, се развива около 8-ми и 9-ти век и продължава приблизително до 15-ти век, въпреки че в някои страни продължава чак до 19-ти век. В процеса на господство на тази система, постепенно се появяват хора, които не приемат живота във феодалното имение и го напускат. Тъй като не съществувала организирана силова институция, вероятността тези “бегълци” да бъдат принудени да се върнат обратно била малка. Едно от местата, където те можели безопасно да избягат, са градовете. Там животът се осигурявал най-вече чрез разменната търговия. Гражданите се явявали посредници – купували от един и продавали на други. Размяната подкопавала феодалните традиции, тъй като позволявала на хората да си осигуряват доходи извън традиционната феодална структура и отношения. Първоначално търговците използвали бартера, т.е. размяна на един вид стока срещу друг. Но постепенно се появява еквивалент с всеобща покупателна сила – парите, които стават средство за размяна.

Първоначално земята не е сред разнообразието от стоките, с които се търгува. Но идва момент, когато феодалите, в желанието си да притежават различни стоки, при недостиг на пари, започват да предлагат за продажба и част от своята земя. С този акт традиционната база на феодалното общество започва да се подкопава. Времето работи за търговците и някои от тях натрупват богатства, пред които тези на феодалите бледнеели. С разрастването на градовете и изместването на богатствата от феодалите към търговците става и преместване на властта в градовете. Това води до коренна промяна в политическата и икономическата структура на обществото.

В рамките на тези отношения, с развитието на средствата за производство, се появяват занаятите, след тях манифактурата, а накрая и фабричното производство. Собствениците на фабрики и на наемна работна сила нанасят удар върху занаятчийството, като заменят ръчния

труд с машинен и формират класата на индустриалците (капиталистите). С укрепването на тяхната икономическа мощ на преден план излиза въпросът за свободата да ръководят своя бизнес както те намерят за добре. На базата на своята икономическа мощ те стават и независима политическа сила. Настъпва ерата на буржоазните революции – 18-ти и 19-ти век, които окончателно ликвидират устоите на феодалната система.

Капитализмът от 19-ти век се характеризира със значително икономическо развитие, но и с неистова експлоатация на работната сила – 18-часов работен ден, ниски надници, детски труд, мръсни и опасни фабрики и мини. И всичко това в името на огромни богатства за малоброен елит. Тези условия и несправедливост поражда критика на капитализма и пазарната икономическа система. Най-известен критик на тази система става Карл Маркс – немски философ, икономист и социолог, направил анализ на динамиката на промените на икономическите системи. Той изхожда от обстоятелството, че капиталистическата икономика е белязана с противоречията между икономическите класи – капиталисти (бизнесмени) и пролетарият (наемни работници). Маркс разглежда тези противоречия като непреодолими, което в даден момент ще доведе до бунт от страна на пролетариата, който ще отхвърли капиталистическата експлоатация и ще промени икономическата система.

До края на 19-ти век някои от нещата, които Маркс предвижда, се случват, макар и не точно по начина, по който той ги виждал. Производството действително минава от малки към големи фабрики. Развиват се акционерните дружества и класите стават по-ясно разграничени една от друга. Работниците фрапиращо отстъпват на собствениците по жизнен стандарт. Малките фирми се сливат и организират монополи и тръстове, които намирали начин да предотвратят конкуренцията по между си и начини да ограничат достъпа до пазара на нови конкуренти. Но прогнозата на Маркс се оказва неточна в това – как ще реагира обществото на тези процеси.

Западното общество не откликва на противоречията, породени от капиталистическия начин на производство с бунт на пролетариата. В действителност става нещо друго – капиталистическата пазарна икономика се модифицира от съществуващите политически сили. “Острите ръбове” на капитализма били изгладени в западните държави с намесата на правителствата. Съдба на капитализма става еволюцията, а не революцията. Капитализмът се трансформира в така наричания социално ориентиран капитализъм – икономическа система, която позволява на пазара свободно да функционира, но в която държавата играе ключова роля при разпределението и вземането на решенията какво, как и за кого да се произвежда.

Социалистическите идеи на Маркс намират почва и в царска Русия – страна, в която индустриалната революция е в зародиш. Първата световна война и разрухата в страната позволяват на руските социалисти (болшевики) да свалят царя и да вземат властта след изтощителна гражданска война. Болшевиките се опитват да се придържат към идеите на Маркс, но проблемът е в това, че неговите анализи са свързани основно с механизмите и недостатъците на функционирането на капиталистическата икономика, а не с това как да се управлява една социалистическа икономика. Освен това в Русия липсва истински капитализъм и не съществува база, която да прерасне веднага в социалистическа икономика. Вместо това се създава икономическа система, определяна като държавен социализъм. През този период се консолидират териториите на бившата царска Русия и се създава Съюзът на съветските социалистически републики (СССР). След Втората световна война СССР установява контрол и налага своя икономически модел на правителствата на много източноевропейски страни, а през 1949г и по-голямата част от Китай, под управлението на Мао Цзедун, възприема съветския тип социалистически принципи.

През 80-те години Михаил Горбачов и Дън Сяопин стигат до извода, че е малка вероятността да се постигнат комунистическите идеали, и признават, че едно ограничено използване на пазара предлага по-добър начин за устройство на обществото. Горбачов признава, че принципите, на които функционират съветските институции, лишават работниците от стимули за работа, производството е неефективно, потребителските стоки са или недостатъчни, или с лошо качество, а висши съветски служители експлоатират постове

си в лична изгода. В края на 80-те години социалистическите държави скъсват с този модел и извършват коренна икономическа промяна, възприемайки пазарните принципи и политическия плурализъм. Несигурността сред тях по отношение на това какво икономическо поведение ще бъде приемливо и какво не, въвлича в тежка криза много от бившите социалистически страни.

Макар в глобален мащаб спорът между капитализма и социализма да изчезва, на негово място се появяват други съмнения. Нова тема на дискусии става: кой трябва да взема решенията в една пазарна икономика?

В американската икономика от края на 80-те години шепа финансисти стават знаменитости, спечелвайки милиарди долари. Реакцията на много хора в САЩ се свързва със съмнението дали една икономическа система, която величае такава алчност, е наистина толкова желана. Такива широко разпространени реакции предполагат възможността за по-нататъшна еволюция на капиталистическата система.

Изглежда, урокът от историята се състои в това, че промяната е единствената постоянна величина в икономическите системи.

Зараждане на икономическата мисъл

Понятието икономика има древногръцки произход от думите “ойкос” (дом, стопанство) и “номос” (закон), което в буквален смисъл означава стопанство, управлявано в съответствие с приети закони, правила. Днес, това понятие се използва най-малко в две значения – *първо*, за икономиката, като стопанство в широкия смисъл на тази дума, т.е. съвкупността от всички средства, предмети, вещи, носители на материалния и духовния свят, използвани от хората за удовлетворяване на техните потребности и *второ*, за икономиката, като наука, съвкупност от знания за стопанството и свързаните с него дейности на хората, за използваните разнообразни и често ограничени ресурси с цел задоволяване потребностите на хората и обществото, за отношенията между тях в процеса на стопанската дейност.

За да бъдат терминологично разделени тези две значения, преди всичко в англоезичната литература, се използват понятията “икономика” и “икономикс” - *първото* в смисъла на стопанство, т.е. икономика в нейното непосредствено, натурално проявление, а *второто* – като икономическа наука, а по-точно като икономическа теория. В българската лексика в повечето случаи се приема, че е по-подходяща замяната на англоезичното понятие “икономикс” със словосъчетанието “икономическа теория”

Най-древните документи, в които са фиксирани правила и норми за икономическото поведение на гражданите, за отношенията между тях и държавата, между робите и господарите, за паричните отношения, могат да се смятат приеманите закони. Първите закони, възникнали в държавите от Далечния Изток, се отнасят към 20-ти век пр.н.е. В тях се описват икономическите правила и норми на робовладелските отношения и паричното обръщение, арендуването на земята, арендата, заплащането на труда на наемните работници в натурални продукти и сребро. Древнокитайският философ Конфуций (551 – 479 пр. н.е.) излага стройни възгледи за умствения и физическия труд, за отношенията между робовладелци и роби. Други китайски учени изказват съображения за поземления данък и митата.

В Древна Гърция и Рим икономическите възгледи се задълбочават и систематизират, приемайки научен облик. Известните гръцки философи Ксенофонт (430-355г пр.н.е.), Платон (428-348г пр.н.е.) и Аристотел (384-322г пр.н.е.) с основание могат да се смятат за първите учени икономисти. В изследванията на Ксенофонт икономиката се подразделя на отрасли – селско стопанство, занаятчийство, търговия и се изказват мисли за разделението на труда. Платон развива представите за разделението на труда и изказва редица съображения за специализацията на труда и особеностите на различните видове трудова дейност. Аристотел разглежда икономиката като съвкупност от някакви универсални правила за водене на стопанството, които, като се следват, може да се стигне до умножаване на богатствата. Той предлага ново научно направление “хрематистика”, т.е. изкуството да се правят пари. В рамките на “хрематистиката” Аристотел разглежда такива явления като парите и техните функции, цените на стоките и ценообразуването, капитала като пари, носещи допълнителни пари.

Учени, писатели и политически дейци в Древен Рим (Варон, Катон, Цицерон, Плиний Старши) също отделят голямо внимание на икономическите проблеми, особено свързаните с организацията на селското стопанство, на труда на робите, на поземлената собственост. А дванадесеттомното съчинение на римския писател и агроном Колумели (123–79г пр.н.е.) “За селското стопанство” се определя като селскостопанска енциклопедия на древността.

Първото хилядолетие на новата ера се характеризира, преди всичко, с прехода от робовладелчески строй към феодализъм и от езичество към монотеизъм. В този период не настъпват революционни изменения в икономическите възгледи и зараждането на принципно нови икономически теории. Главното в движението на икономическата мисъл се свежда до прехода от оправдаването на робството към неговото осъждане. Най-силно влияние върху икономическите възгледи оказва църквата. Отрицателното отношение в обществото към робовладелческата система се обуславя, преди всичко, поради ниската ефективност на

робския труд, но в значителна степен и от религиозните възгледи и отношение към робството. В Библията, Евангелието, Корана и свещените книги на други вероучения се съдържат идеи и за икономическото поведение.

До епохата на Възраждането в европейската култура широко доминира представата за героя-завоевател, като въплъщение на всякакви добродетели и идеал за подражание. Набезите на чужда територия, а дори и в своята собствена, и грабежите, според морала на това време, се разглеждат като напълно приемлив и законен начин за забогатяване. Тази традиция, произлязла от античността, успешно се проявява и в средните векове.

Епохата на Възраждането поражда нови подходи към много социално-културни процеси, в това число и към представите за богатството и източниците за неговия произход. Променят се и социалните идеали. Герой на новото време вече не е войнът-завоевател, а успелият търговец, занаятчия, художник и т.н. Теоретичните възгледи, които обосновават тези промени в общественото съзнание, получават названието *меркантилизъм*. Самото понятие “меркантилизъм” (от италианското *mercante* – търговец) се въвежда в лексиката през 18-ти век от английския икономист Адам Смит. Неговата същност се разкрива в трудовете на англичаните Уилям Стафорд и Томас Ман, французина Антоан Монкретиен, шотландеца Джон Ло и италианците Гаспар Скаруфи и Антонио Джевонезе.

Меркантилизмът като специализирана част на общественото съзнание през тази епоха отразява новите стереотипи в мисленето, фиксиращи парите като главен и дори единствен компонент на материално благополучие и богатство.

Ранният меркантилизъм възниква до епохата на Великите географски открития и негова централна идея става положителният *паричен баланс*. В Европа, преди всичко чрез Испания, нахлуват евтино злато и сребро. Но колкото повече паричен метал се появявал на пазара, толкова повече се обезценявали парите. Този процес съществено засилва икономическите позиции на производителите и отслабва тези на царедворците и военното съсловие, чиито доходи се формират от заплати във вид на обезценяващи се пари.

Късният меркантилизъм издига идеята за *търговския баланс*, в основата на който се поставят съображения от стопански характер. Смята се, че държавата става толкова по-богата, колкото е по-голяма разликата между стойността на изнесените и внесените стоки.

Като цяло меркантилистката политика се оказва достатъчно продуктивна за много страни, но постепенно поражда сериозна конфронтация между конкуриращите се страни на външния пазар и води до взаимни ограничения в търговията.

Като естествена реакция на недостатъците на меркантилизма се появяват възгледите на *физиократите*, които разглеждат като богатство не парите, а “произведенията на земята”. Според тях, богатството на нацията нараства в този случай, когато съществува и постоянно се възпроизвежда разликата между продукцията, която се произвежда в селското стопанство и продукцията, която е използвана за производството на тази продукция в продължение на една година, т.е. така наричаната поземлена рента в натурална форма. Основателят на физиократизма (властта на природата) Франсоа Кене (1694-1774г) нарича тази разлика “чист продукт” и определя като единствена “производителна класа” в обществото земеделците. Съставна част на икономическата теория на физиократите става идеята за ненамеса на държавата в естествения ход на икономическия живот. Според Кене държавата следва да изработи такива закони, които да съответстват на “естествените закони” на природата и с това икономическите функции на държавата следва да се смятат за изчерпани.

Зрелият етап в развитието на икономическата мисъл започва с възгледите на *класическата политическа икономия*, чиито постижения не са загубили своята значимост и днес.

Най-великата заслуга на “класиците” е в това, че поставят в центъра на икономиката и икономическите изследвания *труда* като съзидателна сила и стойност, като въплъщение на ценността. По този начин те поставят началото на развитието на *трудова теория за стойността*. Класическата школа става родоначалник и на идеята за икономическата свобода и либералното направление в икономиката. Нейните представители изработват

научните представи за принадлежната стойност, печалбата, данъците, поземлената рента. В недрата на класическата школа, по своята същност, се заражда икономическата наука. Нейни най-видни основоположници и представители стават Уилям Пети (1623-1678г), Адам Смит (1723-1790г), Давид Рикардо(1772-1823), Томас Малтус (1766-1834), Джон Стюарт Мил (1806-1873).

Адам Смит разглежда икономическата наука като учение за богатството и начините за неговото увеличаване. В своя фундаментален труд “Изследване на природата и причините за богатството на народите” той изхожда от тезата, че богатството на нацията е въплътено в продукцията, която е на разположение на народа, населяващ дадената страна. Колкото по-голямо е съотношението продукция/численост на населението, толкова по-голямо е равнището на материалното богатство. Това съотношение той вижда като функция от два фактора – производителността на труда и пропорцията на разделението на обществото на производители и непроизводители. Смит е привърженик на механизма на пазарното саморегулиране на основата на свободните цени, формиращи се в зависимост от търсенето и предлагането.

Давид Рикардо, разработва принципите на “сравнителните предимства”, които стават теоретична основа на политиката за свободната търговия, изхождайки от трудовата теория за стойността и общите концепции на класическия анализ. Тя в нейния съвременен вариант се използва за обосноваване на така наричаната политика на “отворената икономика”. Общият смисъл на тази концепция се свежда до постановката, че, ако правителствата на различните страни не налагат ограничения във външната търговия помежду си, икономиката на всяка страна ще започне да се специализира в производството на такива стоки, които се произвеждат при най-висока производителност на труда, т.е. при най-малък разход на работно време.

Своеобразен принос в икономическата наука има англичанинът Томас Малтус със своя трактат “Опит за закон за народонаселението”(1798г). Дискусиите във връзка с него продължават и в наши дни, като едни го определят като “гениално предвиждане”, а други – като “антинаучни измислици”. Малтус става известен с това, че първи атакува широко разпространената теза, че чрез социални реформи човешкото общество може да бъде усъвършенствано. Неговата гледна точка е, че съществува противоречие между “инстинкта за продължаване на рода” и ограничеността на земята, годна за селскостопанско производство. Инстинктът води човечеството до размножаване с много висока скорост – “в геометрична прогресия”, а земеделието е способно да произвежда хранителни продукти с по-малка скорост – “в аритметична прогресия”. Поради това Малтус вижда причината за бедността в съотношението между темповете на прираста на населението и темповете на прираста на жизнените блага. Относително ниските темпове на прираста на хранителните продукти той свързва с действието на закона за намаляващото плодородие на почвата. По този начин природата, надарявайки хората със способността за безгранично размножаване, чрез икономически процеси налага на човешкия род ограничителни, които регулират увеличаването на неговата численост. В тази връзка намаляването на раждаемостта и ръста на смъртността, в крайна сметка, се определят от ограничеността на средствата за съществуване. При такава трактовка на проблемите се правят съвършено различни изводи – от разглеждането им като човеконенавистническа теория, която оправдава нищетата и войните, до определянето им като теоретични основи на политиката за “планиране на семействата”, която в последните години се използва в много държави. Малтус подчертава, че е необходимо човек сам да се грижи за себе си и изцяло да отговаря за своята непредвидливост.

Във втората половина на 19-ти век единният поток на икономическата теория се разделя на два самостоятелни потока. Единият получава названието *марксизъм*, а другият – *маржинална школа*, която след това се превръща в неокласическа школа.

Социалистически и комунистически идеи се появяват в общественото съзнание още през 16-ти век. Но най-благоприятна почва за тяхното развитие се създава в края на 18-ти и

началото на 19-ти век, когато в най-голяма степен се проявяват такива негативни черти на формираната се капиталистическа икономическа система, като задълбочаване на частната собственост и натрупване на капитала в ръцете на единици, поляризация на богатството и бедствено положение на преобладаващата част от наемните работници. Всичко това предизвиква критични оценки за съществуващата капиталистическа система. Като не виждат по какъв начин могат да се усъвършенстват формираните се икономически отношения, разглеждани като несправедливи, много от известните мислители стават радатели за изграждане на утопични общественно-политически и икономически системи, основани на принципите на колективизма, справедливостта, равенството, братството. Техните възгледи, обаче, се оказват лишени от всякаква икономическа логика. Това в повечето случаи се оказват мечти и разсъждения на философи, ръководени от добри намерения и идеализирани представи за обществените отношения. Едни от най-видните представители на утопичния социализъм са Томас Мор, Томазо Кампанела, Жан-Жак Русо, Жан Сисмонди, Клод Сен-Симон, Шарл Фурие, Робърт Оуен. Всички те предричали гибелта на капитализма и настоявали за промяна на обществената система в името на създаването на нова обществена формация, която Сен-Симон нарича индустриализъм, Фурие – хармония, а Оуен – комунизъм.

Отчитайки слабостите на утопичния социализъм, други привърженици на социалистическите идеи правят опити да ги поставят върху по-солидна основа. С решаването на тази историческа задача се заемат немските учени Карл Маркс (1818-1883г) и Фридрих Енгелс (1820-1895г), които разработват собствена система от икономически възгледи. Тя се основава на трудовата теория за стойността и възгледите на класическата школа, като Маркс съществено променя много от техните постановки. Най-всеобхватно неговата икономическа теория е изложена във фундаменталния му труд “Капиталът”, чийто първи том се появява през 1867г, а останалите два – след неговата смърт.

Основно място в това научно направление заема учението за принадлежната стойност, като паричен еквивалент на не заплатения труд на наемните работници. Печалбата на частните предприемачи се разглежда като не заплатен труд. С помощта на теорията за принадлежната стойност марксизмът обосновава и абсолютизира непримиримостта на класовата икономическа и политическа борба между частните предприемачи и наемните работници. Тази борба, според него, следва да завърши с установяване диктатура на пролетариата и построяване на ново общество, в което няма да има частно предприемачество. И това, както е известно, на практика се претворяваше в живота в някои държави в течение на редица десетилетия.

В исторически план, след Маркс, толкова много и така разнообразно се тълкуват неговите възгледи, че много често е трудно да се разграничат собствените му възгледи от тези на неговите интерпретатори. Освен това, Маркс създава идейна система, обхващаща всички социални науки. По тази причина в чисто икономическия компонент на неговата система са скрити философски, социологически и исторически идеи. В тези страни, в които беше направен опит да се реализира марксистката икономическа система, отношението към Маркс и неговата теория в голяма степен не се интерпретираше еднозначно. По-често то се определяше не от същността на неговата теория, а от това, как нейното “реализиране” може да влияе върху съдбите на хората. От друга страна факт е и това, че не всичко в страните от бившата “социалистическа система”, което се приписваше на Маркс, кореспондираше с марксизма. Но в крайна сметка, сред теоретичните от 19-ти век, по дълбочината на анализа на икономическите проблеми, Маркс едва ли има конкуренти, което днес се признава от преобладаващата част от икономистите в целия свят.

Успоредно с трудовата теория за стойността се появява *школата на маржинализма* (от френското *marginal* – край, предел). Принципът за пределното или безкрайно малкото нарастване се взимат от математиката и се разпространява в икономическата наука. Това веднага предизвиква появата на теорията за пределната полезност и нейното противопоставяне на трудовата теория за стойността. Представителите на тази школа

изхождат от разбирането, че стойността на стоките се установява не в производството, а едва в процеса на размяната. Следователно, цената, за която ще бъде продадена дадена стока от продавача, зависи от сумата, която е склонен да даде купувача. По този начин, ценността на стоката се определя не от количеството труд, изразходвано за нейното производство, както смята Смит, и даже не от общите разходи за производството, както смята Мил, а в зависимост от субективните психологични възприятия на купувача за ценността на стоката. Тези възприятия се определят като строго индивидуални за всеки купувач и зависят от полезността, която носи дадената стока на купувача. Разбираемо е, всяка следваща стока от даден вид да се оценява от потребителя с все по-малка полезност. Така че, колкото по-голям запас от дадена стока притежава купувачът в момента на покупката на следващата единица, толкова по-малка полезност тя ще има за него. Приблизително в това се състои и “законът за пределната полезност”, който става фундаментален за маржиналния подход.

Пределната полезност изразява прираста на полезност за даден субект при потреблението на всяка допълнителна единица продукт. Изхожда се от разбирането, че в процеса на потреблението съществува степен на насищане и потребителският ефект след всяка следваща единица става все по-малък, т.е. полезността намалява. Част от маржиналистите, така наричаното “кардинално” направление, смятат, че пределната полезност може да се измери в определени единици. Други – “ординарното” направление, смятат, че не е необходимо пределната полезност да се определя в абсолютни величини, а всеки потребител е в състояние да степенува своите предпочитания и да ги подреди в някаква последователност по собствени критерии за тяхната полезност.

Представителите на маржиналната школа – К. Менгер, Е. Бем-Баверк, Дж. Б. Кларк, В. Парето и други, използват “закона за намаляващата пределна полезност” при анализа на широк кръг икономически проблеми, като в теоретичен план този принцип е достатъчно продуктивен. В практически план, обаче, те не предлагат нищо конкретно, защото привържениците на тази школа сами посочват, че той се отнася към “чистата теория”.

Във втората половина на 19-ти век идейната борба между класическата и маржиналната школа за влияние сред масите се сблъсква с редица неразрешими проблеми. Появява се необходимостта от друга гледна точка, която би могла да примири, обедини, синтезира позициите на класиците и маржиналистите. Така се ражда следващата концепция, която влиза в историята под названието “неокласически синтез” или “неокласика”. За основател на това направление се смята Алфред Маршал (1842 – 1924г), чийто основен труд е “Принципи на политическата икономия”. Той използва функционалния подход, според който икономическите явления се намират помежду си не в причинно-следствена, а във функционална зависимост. Например, цената, според Маршал е и причина, и следствие, но проблемът не е в това от какво се определя цената, а в това, как тя се изменя и какви функции изпълнява в икономиката. Затова задачата на икономическата наука, според него, е не да бъде наука за богатството и причините за неговото увеличаване, а да изучава реално действащия механизъм на пазарното стопанство и да разкрива принципите на неговото функциониране.

Кейнсианството (по името на забележителния английски икономист Джон Мейнард Кейнс – 1883 – 1946г) става направление в икономическата наука, основано на възгледи и позиции, съществено отличаващи се от всичко останало. През 1936г се появява неговият фундаментален труд “Обща теория на заетостта, процента и парите”. Това е период на абсолютен спад в производството, ръст на безработицата, масов банкрут на фирми и всеобщо недоволство. Несъответствието между търсенето и предлагането в мащабите на икономиката, като цяло, и безработицата, според неокласиците, могат да имат само временен характер и намесата в тези процеси не е необходима. Кейнс отхвърля тази теза, обосновавайки необходимостта и определяйки конкретни направления за регулиране на икономическите процеси от страна на държавата. Според него, икономиката, като цяло – макроикономиката, функционира не така, както всеки пазар поотделно - микроикономиката. Например, производството, а следователно и предлагането, на всяка отделно взета стока, по принцип, може да се увеличава произволно. Но производствените възможности на националното

стопанство, като цяло, са ограничени от количеството на трудовите ресурси в страната. Затова законите, на които се подчиняват микроикономиката и макроикономиката, не могат да съвпадат.

Кейнс отстоява тезата, че стихийното, неконтролируемо развитие дестабилизира икономическите процеси (под влиянието на пазарния механизъм), поради общата тенденция към намаляване мащабите на търсенето, което води след себе си до свръхпроизводство с последващо закриване на предприятия, съкращаване на работни места и увеличаване на безработицата. Това, от своя страна, още повече намалява търсенето и започва нов кръг от фалити. Пазарът с неговия механизъм не е в състояние да се справи с това положение и поради тази причина е необходима външна регулативна намеса. Такава може да осигури единствено държавата. Тя е в състояние да провежда целенасочена икономическа политика за поддържане на устойчиво платежоспособно търсене. В случаи на намаляване на потребителското търсене от страна на населението, това става чрез увеличаване на държавното търсене (държавните разходи).

Първоначално кейнсианската теория се възприема като разновидност на социалистическата теория. Но скоро става ясно, че между двата подхода разликата е огромна. Социалистическата идея изхожда от ликвидирането на пазарната система и нейната замяна с тотално държавно планиране и регулиране. Кейнсианците предлагат да се запази пазарната система, като се търсят методи за нейното коригиране чрез държавната икономическа политика.

След Втората световна война кейнсианството заема господстващи позиции в областта на икономическата теория. Обаче тоталното прилагане на кейнсианската доктрина е съпроводено и с редица негативни явления в икономиката. Честата и мащабна намеса на държавата за регулиране на икономическите процеси предполага увеличаването на разходите от бюджета, което, обаче, води до постоянен дефицит, увеличаване на държавния дълг и в крайна сметка до инфлация. В резултат на това през 50-те и 60-те години на 20-ти век много от постулатите на Кейнс се поставят под съмнение от привържениците на появилите се нови школи и течения. Сред тях се открояват представителите на така наричаната чикагска школа или школата на *монетаризма*.

Монетаристите изхождат от представите за решаващото влияние на паричната маса върху цените, инфлацията и хода на икономическите процеси. Затова те свеждат управлението на икономиката, преди всичко, до контрола от страна на държавата върху паричната маса и паричната емисия. Тази концепция приема сравнително завършен вид в трудовете на нобеловия лауреат за 1976г – американец Милтън Фридман. Той изхожда от съществуването на последователна, макар и не абсолютно точна връзка между темповете на ръста на количеството на парите и номиналния доход. Фридман утвърждава, че инфлацията “винаги и навсякъде е парично явление”, породено от изпреварващия ръст на парите в сравнение с обема на производството. Той смята, че държавата трябва, колкото е възможно, по-малко и внимателно да се намесва в пазарните отношения.

През 70-те години на миналия век се появява и така наречената *теория на рационалните очаквания*. Според нея потребителите вземат решения за текущото и перспективното потребление, изхождайки от прогнози за бъдещото ниво на цените на предметите за потребление.

В съвременните условия разпространение получава и така наричаният *институционализъм*. Главен идеолог на това направление става известният американски икономист Джон Кенет Голбрайт. Според него в съвременната икономика на преден план излизат не толкова процесите на производството и обръщението, колкото икономическата организация на фирмите и управлението. Голбрайт извежда като определящи социалните и организационните фактори. Той разглежда държавите, крупните корпорации и профсъюзите като социални институции, които имат решаващо влияние върху икономиката. В епохата на технико-технологичен прогрес определящата роля в управлението принадлежи на техноструктурите, т.е. на слоя мениджъри, които се ръководят от надкласови интереси.

Планиращата и пазарната структура са способни да съществуват едновременно в една смесена икономика. Тези идеи на Голбрайт се подкрепят и от икономисти като Уолт Ростоу и Ян Тинберген.

По-важни събития в икономическата история

6700г пр. н.е.	Първи известни монети (Иран)
3600г пр.н.е	Първата данъчна система (Месопотамия)
2100г пр.н.е.	Първата система за социално осигуряване (Египет)
2000г пр.н.е.	Монетите са въведени в масова употреба
2000г пр.н.е.-500г	Разцвет на международната търговия
301г пр.н.е.	За пръв път контрол върху заплатите и цените (Рим– Диоклетиан)
100г пр.н.е.	Първо акционерно дружество (Рим)
105г	Китайците изобретяват хартията, която замества пергамента
700 – 1400г	Развитие на феодални имения
1275г	Поява на митата в Англия
1400 – 1800г	Поява на частна собственост и наемни работници
1600 – 1800г	Меркантилизъм и държавен контрол върху икономическата дейност
1700-те години	Поява на книжни пари (Франция)
1750 – 1900г	Индустриална революция
1760 – 1800г	Движение за ограждане на общинските земи в Англия, утвърждаващо частната собственост и пазарната икономика
1776г	Излиза “Богатството на народите” на Адам Смит
1867г	Излиза “Капиталът” на Карл Маркс
1860 – 1960г	Развитие на общественото осигуряване и застраховката срещу безработица (Германия)
1935 – 1970г	Интегриране на социалистически институции в капитализма
1988 – до наши дни	Промени в социалистическите икономики – възприемане на пазара и на капиталистически институции

Предмет на икономиката

Икономическата наука се заражда много по-късно от икономиката като обществено отношение. В продължение на много хилядолетия, още в процеса на зараждането на човешките общности, хората са се занимавали със стопанска дейност, опирайки се на предавания от поколение на поколение опит. Предшественици на икономическото познание стават философите, които анализират и обобщават опита на поколенията в единна система.

Икономическата наука се обособява като самостоятелна област на знанието преди около 300 години, когато като познание се появява политическата икономия – предшественик на бъдещата икономическа теория. На въпроса: какво представлява икономиката като наука? – отговорите не са еднозначни. Въпреки многообразието от отговори, една по-лаконична формулировка може да определи икономическата наука, като *наука, изучаваща начина, по който разнообразните и ограничени ресурси се преобразуват в необходими блага, които се произвеждат, разпределят и обменят с цел потребление от отделните индивиди и обществени групи.*

Съществува и друго, достатъчно оригинално и практично определение за икономическата наука – *съвкупност от знания, позволяващи да се даде отговор на три основни групи взаимосвързани въпроса: Какво? Как? И За кого?- да се произвежда.* Отговорът на първия въпрос характеризира структурата на производството, на втория – технологията, а на третия – сферата на потреблението на произвеждания продукт.

Принципно важно е икономическата наука да не се разглежда като нещо застинало и ограничено в предварително зададени предели. Тя постоянно разширява своите сфери на проявление, прониквайки и в други области. Икономическите знания дълбоко пронизват цялата социална сфера и са практически приложими към всички видове икономически отношения – в семейството, в социалните групи, в производствените колективи, в обществото.

Интересът към икономическите знания се провокира от множеството въпроси, които възникват във връзка с такива явления като инфлация, безработица, дефицит, ценообразуване, данъчна политика и т.н. Изброяването им може да бъде продължено, но да бъде даден верен отговор на тях и да се разкрият причините, които ги пораждат, не е така лесно. Проблемите са прекалено много, а нюансите на всеки един от тях – още повече. Това прави готовите “рецепти” неприложими, поради което икономическата наука е призвана по-скоро да помага за формирането на съответен начин на мислене, вместо да предлага готови решения.

Хората, които не са запознати с икономическата теория, а възприемат икономическите процеси на основата на битовите представи и съобщенията от средствата за масово осведомяване, обикновено възприемат икономическите отношения чисто количествено – по размера на работната заплата и пенсията, по валутните курсове, по количеството произведено зърно, по размера на външния дълг и т.н. Тази изкривена представа за икономическите знания е дълбоко погрешна. Анализът на икономическата дейност на всички нива – държавно, регионално, фирмено и семейно, показва, че само около 40% от икономическите проблеми се решават с помощта на количествени показатели, а останалите задачи носят преимуществено качествен характер и не могат да бъдат решени с помощта на аритметиката. Затова за икономическата наука тези задачи са най-трудни за решаване.

Главен фактор в икономиката са хората – и като цел, и като основни действащи лица. Тяхното икономическо мислене и поведение, до голяма степен, не се вписва в никакви количествени скали, не се поддава на чисто числово измерение. За тази особеност нагледно свидетелства фактът, че в икономическата наука наред с чисто количествените категории – обем на производството и потреблението, парични доходи и разходи, цени и т.н., широко се използват и понятия като справедливост, благотворителност, начин на живот, духовни потребности, интереси, ефективност, полезност, пазар, изгода, приоритети и т.н. Икономическите закономерности носят преимуществено качествен характер, разглеждат се достатъчно общо, при което прилагането им в живота се съпровожда с редица трудности и

изисква дълбоки познания, опит и професионализъм, а понякога и изкуство. Нито един икономист в света не би могъл да обясни само с помощта на разчети, след каква възраст следва да се предоставя пенсия, каква трябва да бъде продължителността на работния ден, кои цени следва да се регулират от държавата и т.н. В подобни случаи икономическата наука използва не толкова цифрите, колкото логиката на живота, мнението на експертите, формиращите се тенденции. Този начин на мислене често дава обяснение и на проблеми, които са извън областта на икономиката. Признаването, че всяко нещо има своя цена, е разумно, но не всички приемат тази рационалност, защото и рационалността има своя цена, т.е. има случаи, когато е по-разумно да не бъдем толкова разумни.

За икономическата наука не е така просто да отчете и множеството фактори от политически характер, оказващи силно влияние върху стопанската дейност. Съществено влияние върху икономическите процеси оказват индивидуалната, груповата и обществената психика, които трудно се поддават на числови измерения.

В повечето случаи икономиката е нужна на хората не толкова като наука, колкото като стопанска система, която да им осигури всичко необходимо за техния живот. В този смисъл цел на икономиката е именно човекът. Но хората са и средство за икономиката, тъй като трудът, работната сила е нейният главен икономически ресурс.

Втората важна съставна част на икономиката след човека е природата, която е източника, от който икономиката черпи ресурси – използва земята, изкопаемите богатства, водната и въздушната среда, флората и фауната, слънчевата енергия и светлината. Освен това, природата е и средата, в която живее човекът. Така че дори, когато човек не използва нейните природни ресурси, тя е жизнено важен елемент от системата за осигуряване живота на хората. Затова понятията “икономика” и “екология” са близки не само по форма, но и по съдържание.

Трета съставна част на икономиката е “*изкуствената природа*”, т.е. това, което е създадено от човека в процес на преобразуването на околната среда. Тази “природа” се определя като *антропогенна*.

“Изкуствената природа”, като част от икономиката, включва специфични структурни компоненти – *средства за производство, средства на труда, предмети на труда, предмети за потребление, инфраструктура*.

Средства за производство са продуктите на човешката дейност, с помощта на които и от които се изготвят нови продукти. Те обикновено се подразделят на *средства на труда* и *предмети на труда*. Първите често се определят като основни средства, а вторите – като оборотни средства. В основните средства е прието да се включват земята, производствените здания и съоръжения, машините, оборудването, приборите, които многократно се използват в производствения цикъл. Оборотни средства са суровините, материалите, енергията и др., които напълно се изразходват в един работен цикъл.

Друга съставна част на икономиката е *инфраструктурата*. Тя е тази съвкупност от обекти, осигуряващи функционирането на производството (производствената инфраструктура) и условията за жизнена дейност на хората (социалната инфраструктура). Към инфраструктурата се отнасят непроизводствените здания и съоръжения, средствата за съобщения, жилищните комплекси, обектите на културата, образованието, здравеопазването и т.н. В определена степен, частично те могат да изпълняват и функции на средства за производство.

Важна социална част на икономиката са и *предметите за потребление*, към които се отнася всичко, което е призвано да удовлетворява личните потребности на хората.

В последните години все по-важен компонент на икономиката става *информацията*, която е необходима и се използва в процеса на производството. Това са знанията, интелектуалният продукт, представени преди всичко под формата на използвани в производството резултати от научни изследвания, проекти, а също и информацията, използвана от хората чрез пресата, литературата, радиото и телевизията, Интернет и т.н.

В обществените представи широко разпространени са представите за икономиката и като

съвкупност от взаимно свързани отрасли.

Отраслите се разглеждат като части от икономиката, в които влизат обекти, характеризиращи се с единство на изпълняваните функции, видовете и предназначението на продукцията и използваните технологии. Наличието на три различни признака (целева функция, вид продукция и технология) не позволява еднозначно да се обособят отраслите и влизащите в тях предприятия. Затова съставът на обектите и видовете дейности, включвани в определен отрасъл, е достатъчно условен и може да се променя.

В отрасловата структура на икономиката е прието да се разглеждат две основни групи отрасли – *отрасли на материалното производство* и *отрасли на нематериалното производство* (отрасли на социално-културната сфера). Те от своя страна се подразделят на редица подотрасли.

Отрасли на материалното производство:

- промишленост;
- селско и горско стопанство;
- строителство;
- транспорт и съобщения;
- търговия и обществено хранене;
- материално-техническо осигуряване.

Отрасли на нематериалното производство:

- култура;
- образование;
- здравеопазване;
- социално осигуряване;
- наука;
- управление;
- жилищно-комунално стопанство;
- битово обслужване на населението.

Водещ отрасъл в материалното производство е промишлеността. В развитите страни на този отрасъл се пада до 50% от стойността на произвеждания продукт, на селското стопанство от 10 до 20%, а строителството формира 10-15% от общия обем на материалното производство. Като промишлена дейност се разглежда добивът, първичната обработка, преработката на суровини, производството на материали, енергия, продукцията за крайно потребление.

Промислеността като супер отрасъл се подразделя на: добиваща (каменовъглена, нефтена, газова, миннодобивна); преработваща (металургична, химическа, енергийна, хранителна); машиностроителна, лека промишленост. Всеки от тези отрасли се подразделя на подотрасли със собствени характеристики.

При структурирането на икономиката по отрасли е необходимо да се отчита, че понятието “отрасъл в националното стопанство” може да има три значения:

а) “чист” отрасъл – съвкупност от всички производства на един и същи вид продукт – моно продукт (въглища, нефт, газ и др.);

б) стопански отрасъл – предприятия, в които производството на даден продукт е преобладаващо;

в) административен отрасъл – съвкупност от предприятия, намиращи се под ведомството на едно министерство или друг административен орган.

Териториалната (регионалната) структура на икономиката на страната се изразява в разделянето на отделни нейни части по териториален признак. Тя се изгражда от обектите, разположени на дадена територия в даден регион.

Икономическа теория и приложна икономика

В процеса на развитието на икономическата наука все по-често, макар и условно, се отделят теоретичната от нейната приложна, практическа част. Това се налага от реалните различия в обекта на изследване, методите на познание и начините за описание на икономическите обекти, процеси и явления, използвани от теоретиците и практикущите.

Икономическата теория представя и описва икономическите процеси и явления в “чиста”, “идеална” форма, като използва различни абстрактни категории и понятия, прибегва до модели, които приблизително отразяват реалната действителност. Например, достатъчно абстрактни са понятията “свършена конкуренция”, “идеален пазар”, “абсолютно равновесие”. Независимо от абстрактното отразяване на реалната действителност, теоретичните модели са полезни с представата, която дават за общата икономическа картина, с извеждането на главните фактори, с разкриването на приблизителните представи и ориентири.

Теоретичната икономика се представя, по-често, във вид на макроикономически модели и описания и в по-малка степен е склонна да се занимава с микроикономиката. Към нея се отнася и *политическата икономия*, която е и родоначалника на теоретичното направление в икономическата наука, свързано с разкриването на най-общите закономерности, при които протичат икономическите процеси. Тясно свързано с икономическата теория е икономико-математическото моделиране, а в по-широк план, и икономическата кибернетика, изучаваща основните принципи в управлението на икономиката. С това направление в икономическата наука най-тясно е свързана *иконометрията*, която изучава количествените съотношения и взаимовръзката между икономическите величини на основата на използването на математически модели и статистически методи за обработка на икономическата информация. Иконометрията по-често се използва при анализа и прогнозирането на макроикономическите показатели.

Практическият раздел на икономическата наука е прието да се нарича *приложна икономика*. За нея са свойствени разчетите на основата на реална информация и широко използване на практически данни. Тя поставя, разглежда, анализира и макроикономически проблеми, но в техните предметни измерения, избягвайки прекаленото абстрахиране, отдалечаването от реалностите на живота. Приложната икономика, в много по-голяма степен от теорията, се опира на опита, стопанската практика, конкретните показатели на икономическата дейност.

В икономическата наука, в зависимост от областта на използването на нейните резултати, могат да бъдат отделени и други две направления – *позитивна и нормативна икономика*.

Позитивната (дескриптивната) икономика е ориентирана преимуществено към обективното тълкуване, научното обясняване на наблюдаваните икономически процеси и явления, към изграждането на тази основа на научни хипотези и към разкриване на закономерностите на функционирането на икономическата система. Тя фиксира установените възгледи и положения, произтичащи от наблюдаваните факти, в тяхната най-приемлива интерпретация. Позитивната икономическа наука е призвана, изхождайки от натрупаните знания и опит, да отговаря на въпроса: Какво е състоянието и какво може да се случи в по-близко или по-далечно бъдеще в икономиката?

Нормативната икономика е призвана да решава по-сложната задача – да обяснява какво трябва да се прави и как да се действа, за да се постигнат желаните резултати. Тя оперира с категории и понятия от рода на “трябва”, “необходимо е”, “следва” и т.н. Много често и правителствата, и хората чакат от икономистите нормативни постулати, въпреки че те предпочитат да се занимават с позитивната икономика, което е много по-малко отговорно. По-необвързващо е да се изучава и обяснява това, което вече се е случило и защо се е случило, отколкото да се подсказва какво да се прави, за да се променят в позитивен аспект нещата.

Като трето направление в икономическата наука често се определят *научните предвиждания*, т.е. какво може и трябва да се случи в бъдещето. Науката за икономическите очаквания по своята същност вече се превръща в клон от икономическата наука, наричан *прогнозиране*.

Всички направления взети заедно са призвани, преди всичко, да обслужват, управлението на икономиката. Позитивното направление като научна основа за икономическите анализи, научното предвиждане да създава предпоставки за формиране на икономическите очаквания и прогнозиране, а нормативното направление да лежи в основата на планирането, програмирането и приемането на икономически решения.

Микроикономика и макроикономика

Икономическата наука изучава и анализира многообразие от процеси, отношения и обекти, с най-различна степен на мащаби, разпространение и общност. Като се отчита, че основна и централна фигура в живота на Земята е човекът, икономиката като наука отделя особено внимание на личната и семейната мотивация за стопанска дейност и потребление, на фирмената предприемаческа дейност, на икономическите отрасли, региони, страни и държави, обединяващи множество предприятия и компании. Накрая, съществува и световна икономика, която също е обект на анализи от икономическата наука.

От посоченото следва, че в икономическата наука се обособяват отделни разклонения и части, различаващи се по обхват и мащаби на изучаваните обекти и отношения, в зависимост от което се променят и методите на анализ и описание и използваните показатели. Това разделя икономическата наука на *микроикономика* и *макроикономика*.

При *микроикономическия* подход вниманието е насочено към човека, семейството, компанията, отделните пазари. Усилията на микроикономическия анализ са съсредоточени върху изучаването на възможностите за производство на конкретни стоки, видове производства, технологии, търсенето и предлагането на стоките на отделните пазари. Микроикономиката използва такива показатели като обем на производството и потреблението на дадена стока или групи стоки, пазарната цена на стоките, разходите за тяхното производство, печалбата от реализацията, ефективността от дейността на фирмата, предприемаческите сделки и стопанските проекти. Това определя микроикономиката като най-предметната част в икономическата наука, тъй като тя оперира с категории, понятия, показатели, непосредствено свързани с дейността и икономическото поведение на такива икономически субекти като отделния човек, предприемачите, производствените и социалните колективи, организации и фирми. Тази област от икономическата дейност е добре осезаема и достъпна за непосредствено възприемане и предметно усещане.

Обаче, ако се отчете, че в икономиките на отделни страни действат хиляди, а в някои от тях и стотици хиляди малки и големи организации, произвеждащи десетки и стотици милиони стоки и услуги, става ясно, че само в рамките на микроикономиката е невъзможно да се разкрие общата икономическа картина на страната или региона. Затова в икономическата наука широко се използва и *макроикономическият* подход. Негов основен принцип е да обобщава икономическите показатели и най-типичните и разпространени икономически процеси, да ги свежда до величини, позволяващи да се съди за икономиката и икономическите процеси като за нещо цяло, като за единен стопански комплекс.

Макроикономиката анализира икономическите процеси, даващи обща представа за производството, разпределението и потреблението на стоки, блага и услуги в мащабите на региони, страни и даже на целия свят, т.е. за икономиката като единна цялостна система. Тя оперира с такива категории и показатели като национално богатство на страната, брутен национален продукт, съвкупен доход, обем на промишленото и селскостопанското производство, темпове за увеличаване или намаляване на производството и потреблението на стоки и услуги и т.н. Едновременно с това макроикономиката изучава и осреднените величини като средни доходи и разходи, средно потребление, средна производителност на труда, средна работна заплата. Обект на макроикономически анализ е и динамиката на посочените показатели, т.е. тяхната промяна във времето.

Макроикономиката и микроикономиката, макар и обособени, са тясно свързани и си взаимодействат. Микроикономиката лежи в основата на макроикономиката, като последната се явява своеобразен резултат от нейното концентрирано проявление. В същото време макроикономическите величини и показатели не могат да се разглеждат само като пасивен краен обобщен резултат. Напълно е възможно и широко се прилага макроикономическото регулиране на икономиката на страната, на нейните региони, при което отначало се задават и формират макроикономическите показатели, от които след това чрез диференциране се образуват микроикономическите величини.

Понятието “макроикономика” често се използва в словосъчетанието “макроикономическа политика”, под което се разбира политика на държавно регулиране на икономиката, отличаваща се с това, че основно внимание правителството отделя на въздействието върху макроикономическите показатели, т.е. на икономиката като цяло. В резултат на това микроикономическите процеси на ниво предприятия, фирми търпят изменения в резултат на макроикономическите промени.

Икономически ресурси и производствени фактори

Анализът на структурата на икономическата система предполага и изисква да се разглежда и нейното функциониране. Производствено-икономическата дейност, независимо от нейната социална основа, притежава всеобщо свойство – преобразуване на някакви видове икономически ресурси в определен икономически продукт.

В една стопанска система като *икономически ресурси* се определят: *работната сила, природните ресурси (в това число и земята), средствата за производство, финансите, информационните ресурси*. Икономическите ресурси най-общо се подразделят на възпроизводими и невъзпроизводими. Първите могат да се възстановяват, а за вторите практически е невъзможно да се създават отново.

Предназначените за икономическа дейност материални и финансови ресурси формират *производствения капитал*. Капиталът е едно от фундаменталните понятия в икономическата наука, което във функционален смисъл включва два вида ресурси – *физическия капитал* (средствата за производство) и *финансовия капитал* (паричните ресурси).

Средствата, които се влагат в икономиката с предназначението да осигурят производството с икономически ресурси в бъдещето, се определят като *капиталовложения* или *инвестиции*. Макар и близки по своята същност, тези две понятия се различават. Капиталовложенията са преобладаващо в парична форма за изграждане на конкретни обекти. Инвестициите са вложения под всякаква форма, с по-широко предназначение. Следва да се отчита, че между въвличените ресурси в стопанска дейност и получения от тях продукт, винаги съществува времеви промеждутък. Затова, на практика, всяко въвличане на ресурси в производството се определя като капиталовложение. Но инвестициите обикновено са достатъчно дългосрочни вложения, които дават резултати най-малко след една година.

Особен икономически ресурс представлява *времето*. В своята производствена дейност хората разполагат с ограничено количество от този невъзпроизводим ресурс. Времето много рядко се причислява към икономическите ресурси, което е неоправдано. Причината за това е в разбирането, че времето се възприема като нещо безплатно, което не се налага да се “добива” и много рядко се налага да се купува. А в действителност, времето е най-универсалния ресурс, извън който не може да протече нито един икономически процес, и често, с който са свързани огромни загуби.

Икономическите ресурси рядко се отъждествяват с *производствените фактори*. Такова отъждествяване много често пречи на икономическия анализ. В икономическата теория и практика обикновено под ресурси се разбира всичко, което се въвежда в производствения процес, а като фактори се определят тези ресурси, които задействат производствения процес. Факторите са не толкова производствен ресурс, колкото производствен потенциал на икономиката. Затова факторите могат да се разглеждат като причина, а икономическият продукт – като следствие от производствения процес.

Понеже производствените фактори се формират непосредствено от икономическите ресурси, то обединяването им като единна икономическа категория е напълно разбираемо.

Традиционно като производствени фактори се определят *земята, труда и капитала*. По-точно, това са *природните ресурси, работната сила, капитала и технологиите*, характеризиращи ефективността на работната сила и капитала.

Много от икономическите процеси имат цикличен характер, проявяващ се в смяната и повторението на определени стадии в производството. Първопричина за икономическите цикли са природно-биологичните цикли. Например, годишните цикли в селскостопанската дейност, смяната на деня и нощта водят до циклични колебания в потреблението на електроенергия и т.н. Семейната икономика също се намира под силното влияние на жизнения цикъл на човека – раждане, детство, младост, зрелост, стареене, смърт.

Наред с посочените цикли, породени от външни фактори, на икономиката са присъщи и собствени цикли, притежаващи икономическа природа. Най-типичен за икономиката е така нареченият *възпроизводствен цикъл*. Всеки икономически продукт с времето се употребява,

износва, изразходва и изисква подмяна, т.е. той трябва периодично да се възпроизвежда. В процеса на своето функциониране икономическите продукти преминават през следващи един след друг стадии на възпроизводствен цикъл – *производство, разпределение, обмен и потребление*. Наличието на тези стадии е фундаментална закономерност на икономическите процеси, тяхно най-важно свойство.

След стадия на производството започва процес на разпределение на създадения продукт. В резултат на това се извършва по-нататъшното придвижване на продукта към потребителя. Процесът на разпределение може да бъде многократен, особено, когато се разпределят парични ресурси. Следователно имаме първично, а след това вторично и т.н. разпределение. Този процес е прието да се нарича преразпределение.

Преминавайки през разпределението, икономическият продукт, който е предназначен да стане стока, се предлага за обмен чрез покупко-продажба на пазара. Този обмен се извършва в парична или в натурална форма.

След обмена следва потреблението на стоката, с което завършва възпроизводствения цикъл на стоката във вид на лично или на производствено потребление. Независимо от това, каква е съдбата на потреблението на дадена стока, стадият на производството продължава отново и отново. При това, на всеки следващ възпроизводствен стадий е възможно да се възпроизвежда същия или обновен, модернизиран продукт.

В икономическата наука, в зависимост от промяната от цикъл в цикъл на количеството произвеждан и употребяван продукт, възпроизводството се класифицира като *съкратено, просто и разширено*.

Взаимното съгласуване на производството, разпределението, обмена и потреблението се осъществява чрез система за управление на икономиката. Тя е призвана да въздейства на всеки етап от циклите на възпроизводствения процес в съответствие с изменящите се потребности, условията на външната среда и преценката на управляващите субекти.

Основни икономически закони и категории

Заобикалящият ни свят с цялото му многообразие е устроен така, че процесите и явленията в природата и обществото да се подчиняват на определени закони.

Наличието на закони и закономерности е открито и многократно потвърдено във физическия и биологичния свят. Това са законите на механиката, законът за съхранение и превръщане на веществата и енергията, законите за наследствеността и еволюцията на организмите. Принципната особеност на тези закони е в това, че те действат независимо от волята и съзнанието на хората, т.е. хората са способни да откриват и опознават тези закони, но не притежават възможността да ги променят.

Много по-сложно се проявяват закономерностите в областта на обществените отношения и по-конкретно в икономическите. Естествените природни процеси търпят намесата на човека. Хората са неделима част от природата, но и неотделима част от икономическата система, участвайки в икономическите процеси в качеството на производители, потребители и ръководители.

Неправомерно и нереално е да се предполага, че икономическите процеси, свързани с хората и управлявани от тях, във всичко протичат именно така, както това желаят хората. Известно е, че в икономическото поведение на хората, а заедно с тях и в отделни части на икономическата система, се наблюдават устойчиви признаци и типови свойства, напомнящи за природните закони. Например, има достатъчно основания да се твърди, че хората се стремят да увеличават своите доходи, че с ръста на доходите се променя структурата на разходите и потреблението, че значителното увеличаване на паричната маса поражда ръст на цените и дефицит на стоките, че богатите се стремят да купуват луксозни предмети, а бедните – стоки от първа необходимост.

От всичко казано може да се направи извода, че, от една страна, са налице типови признаци и общност на признаците, присъщи на “човешката икономика”, на икономическите процеси и отношения, а, от друга страна – неизбежното проникване в тях на субективното начало. Икономическите закони действат стихийно и се проявяват като външна сила, принуждаваща човека към определени действия. Те не следва да се отъждествяват с юридическите закони, субективно регламентиращи икономическата дейност.